

УДК 811. 161.2`42

ІРИНА КОРНІЄНКО

м. Миколаїв

ПРОСТОРІЧНІ СЛОВА ЯК СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ МОВОТВОРЧОСТІ РАННІХ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ В. ВИННИЧЕНКА

У статті охарактеризовано стилістичну роль просторічних слів у ранній прозі В. Винниченка, описано функції різних елементів просторічної лексики – лайливих слів, прізвиськ, росіянізмів у творах письменника.

Ключові слова: просторічна лексика, лайливі слова, прізвиська, росіянізми.

Одним із актуальних питань сучасного мовознавства є вивчення ідіостилю тих письменників, що були штучно вилучені з українського мовно-літературного процесу. В останні століття посилюється інтерес до творчості В. Винниченка, зокрема до мови його текстів, яка формувалася під впливом екстралінгвістичних чинників (соціальних, економічних, політичних тощо).

Творчість талановитого митця привертала увагу не лише письменників і літературознавців (І. Франка, Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського, С. Євфремова, О. Білецького, Л. Новиченка, П. Филиповича та ін.), а й мовознавців. Так, окремі розвідки присвячені ономастичній палітрі творів, синонімії, суржику, фразеології, тропеїстиці, стилістичному синтаксису тощо (В. Русанівський, Н. Плющ, Н. Сидяченко, Л. Шевченко, Л. Дідківська, О. Болюх та ін.). Проте, мовностилістичні особливості творчості відомого письменника продовжують привертати увагу науковців, потребуючи подальшого дослідження.

Мета статті – проаналізувати функціонально-стилістичні особливості просторічної лексики ранніх прозових творів В. Винниченка (збірка «Краса і сила» (1989 р.)).

Просторічна лексика. Просторічні слова виникали в тій частині суспільства, яка з певних соціальних причин не була причетна до літературної мови, не користувалася або обмежено користувалася нею, не засвоївши її норм, культивуючи свої власні нелітературні, тобто просторічні мовні засоби. У мові художнього твору просторічна лексика використовується як стилістично знижена, із забарвленням невимушеності або зневажливості, як

загальновідома й загальноживана в щоденному спілкуванні. Частина українців (І. Кириченко, С. Левченко, А. Бурячок та ін.) традиційно уникає терміна «просторіччя» й відносить таку лексику до розмовної з ремарками «вульгарне», «фамільярне», «розмовно-знижене».

Мовний матеріал досліджуваних оповідань ранньої прози Володимира Винниченка свідчить про активне використання письменником усіх елементів просторічної лексики. Часто це зневажливі, згрубілі слова розмовного характеру, засобом яких письменник змальовує вчинки та поведінку персонажів, дає їм таку характеристику, на яку вони заслуговують з авторського погляду: «...*—Ето просто халамидник* (хуліган, волоцюга), *а не актьор!* ... *Актьори усьо – благороднії люди, а он Шарлатан* *какойсь...* (хитрюга, пройди-світ) *Босяк, і більше нічого!*». Такі лексеми в оповіданнях письменника мають емоційно-експресивне забарвлення, яке пов'язане з наявністю в значенні слова елемента оцінки. Серед знижених розмовних слів у текстах художнього твору суто зі стилістичною метою можуть вживатися й позалітературні слова, наприклад, з метою індивідуалізації мовлення персонажів: *рявкати, дурепи, мордоворот, пришелепкуватий, базікало, босячня, халамидник, шарлатан* та ін.

У досліджуваних оповіданнях спостерігаються такі відхилення від норм літературної мови: модифікація слів внаслідок різних фонетичних процесів («*Сиділи раз з сусіднього містечка фершал і фершалка, одна модистка, писарчук з воїнського присутствія...*»; «*Драстуйте ! Боже помози!...*»); лексичні

порушення («...видно було, що мало бути щось таке, до чого «індиферентно»...**відноситись** (ставитись) не можна»); перекручування слів («Кость щось розбалакавсь сьогодні...а **спінжак** хочеш?»).

Характерною рисою вживання просторічних слів письменником є їх виражена експресивність, незважаючи на те, що різні просторічні лексеми можуть бути не однаковою мірою виразні. Емоційно-оцінні слова негативного плану, що стоять за межами літературної мови, використовуються автором для реалістичного зображення дійсності, для характеристики й самохарактеристики персонажів і надання художньому твору особливого емоційно-експресивного тону. Автор намагався яскравіше показати зубожіле життя, духовне спустошення героїв, які емоційно реагують на соціальну несправедливість специфічною лексикою, що виливається у колорит лайки, прокльонів та обзивань, напр.: «Одна тільки добродійка Галіна й рівнялась з ним [Гаркуном], але й то не могла так вигукнуть, як він,... не могла крутнуть так вилупленими **баньками** (очима), щоб у вас аж мороз пішов поза шкурую»; у прямій мові: «А тобі чого... **Вовк!**.. гнівно глянула на його Килина. – **Жери** (їж) он там!».

Звичайно, не можна допустити в стилістично нейтральне літературно-нормативне мовлення такі лексеми: *ника, лобуряка, базіка, пришепелкуватий, вишкірити*, тому що характер їхньої внутрішньої експресивності (грубість, вульгарність, фамільярність) суперечить етичним нормам. Для просторічної лексики в досліджуваних оповіданнях характерним є порушення норм української мови, але в тексті прозового твору кожне таке порушення є стилістично вмотивованим.

Лайливі слова. Знижену, згрубілу, просторічно-вульгарну лексику в досліджуваних оповіданнях представлено як колорит лайки. «Лайливе» у означає виявлення зневаги, обзивання презирливими, образливими словами [1, с. 482]. Ця лексична група включає в себе грубі, брутальні, вульгарні слова, що передають негативну оцінку, несхвалення, емоційну зниженість. Як і інші елементи просторічної лексики, лайливі одиниці мови використовуються автором для розкриття

внутрішнього світу персонажів через відтворення їх мови й надання додаткової негативної оцінки героям оповідань. Так, у ранніх творах В. Винниченка спостерігаємо: а) лайливі слова з розмовною експресією: «...У-у, **йолопи, дикарі прокляті!** Ще за культурних людей себе мають,... – Фу, **гидота** яка!»; б) лайливі слова із зневажливою експресією, значна частина яких з ознакою різкої стилістичної зниженості поєднується з сильною експресивністю та грубо-зневажливим ставленням до об'єкта позначення й перебуває на межі літературного слововжитку. Напр.: «– **Ще нема!** – вернувшись, промовила вона. – **А буде, зараз буде! О, то сатана! Хитра тварюка!**»; в) лайливі слова з вульгарною експресією. Ці слова-лайки, певна частина яких також перебуває ще на межі між літературною мовою і просторіччям, більшість з них виходить за рамки літературного слововжитку й належить до непристойної лексики: «...– **Брешеш, собачий сину, брешеш!** Були! Ти сам бачив їх, сей **йолоп** тобі ж показував»; г) лайливі слова на позначення осіб, що функціонують в оповіданнях як народнорозмовні лексеми типу: «– Ач, **дурне бидло**, чим підгортає. Граблі, йолопе, візьми, граблі!..»; «Сказано йому, **дурню**, нікого не пропускать по цій дорозі!..»; г) лайливі слова типу: «Чекайте трохи!.. **Іроди! Мирюди!** Ще дурить голову»; е) лайливі слова, у яких функціонує іменник «чорт» із різним ступенем модифікації й виражає негативний емоційний стан людини, роздратування, незадоволення: «Ах ти ж, **чортової** душі байстреня прокляте...»; «–Козолуп! Піди, брат, турни його к **чортам** собачим звідси».

У межах просторічної лексики, поряд із зневажливими, згрубілими та лайливими словами можна виділити групи слів: на позначення жінки легкої поведінки: «... О, **хвойда** проклята!»; образливі назви представників інших народів: «Он на Синельниковій на тому тижні ставали робочі по 70 рублів до Семена, а прийшла **кацапня** й поставила по 55! Йому що? Аби нажерлось»; «... – Ось тобі, **жидюго, чорносотенець!**» та ін.

У прозових творах Володимира Винниченка експресивність сем з емоційно-експресивним компонентом відзначається тоді, якщо оцінність слів підтримується емоційно-

оцінним словом-означенням («*Залетаєв! Ідїть же, чорт вас забори, ідіот подлий!* – з одчаєм крикнув Голубов»; *Ах ти ж лодарю нікчемний!*); підсилювальною часткою, емоційним вигуком або часткою й вигуком водночас (*О, то сатана! Хитра тварюка... А що він тобі говорить про мене!*); підсилювальним вказівним або означальним займенником («*Оце такого!.. – Одчепись, сатанюко! Одчепись кажу!..*»).

Очевидно, що виразність лексем із емоційно-оцінним змістом в ранній прозі Володимира Винниченка залежить не лише від їх змістової та функціонально-стилістичної конкретизації, а й від ступеня їх оцінної насиченості. Письменник задовольняється лише об'єктивно-номінативною функцією слова, він намагається поєднати її із функцією суб'єктивно-оцінною.

Для ранньої прози Володимира Винниченка також характерними є поєднання декількох груп лайливих слів і навіть слів-прокльонів, що характеризують негативні емоції персонажів-селян. Напр.: «...*Он кого мені треба сукин ти син, анафема, будь ти проклятий, болван ти чортів? Никонора...*» і под. Звичайно, ці лайливі слова стоять поза літературною мовою, надають негативну характеристику персонажам і належать до особливої групи лексики, якою письменник намагається адекватно відтворити специфічне мовлення міського населення того часу, що склалося на початку ХХ ст. Саме в лайці автор дає можливість висловитись героям твору, а відтак і дати їм відповідну психологічну характеристику.

Прізвиська персонажів. До групи просторічно-вulgарної лексики, крім лайливих слів і слів-прокльонів, належать прізвиська персонажів. Досліджуючи прізвиська, можна вивчити й особливості менталітету народу, його історію та культуру. Забезпечує цю народознавчу інформативність прізвиська їх вмотивованість, пов'язана з певними характеристиками людини. Особливої ваги набувають вони в художньому тексті, оскільки за ними стоять художні завдання письменника. За іменами літературних персонажів можна також відтворювати історичні, соціальні процеси, що відбуваються в реальному суспільстві.

У художньому творі прізвиська й прізвища без контексту важко розрізнити. Зокрема, неможливо встановити, прізвиськами чи прізвищами називає В. Винниченко таких своїх персонажів, як: *Пилип Босий, Одарка Безтямна, Панас Гнида, Посмітюха, Гусак*. За будовою та значенням прізвиська і прізвища майже не відрізняються одне від одного, а межа між ними визначається лише юридичним статусом. Антропонім в одній місцевості виконує роль офіційного прізвища, в іншій часто побутує як вуличне прізвисько. Для письменника не має особливого значення таке розрізнення. Основне для нього – художня вмотивованість, «промовистість» найменувань персонажів. Паспортизація людей у часи ранньої прози автора ще не була цілком впорядкована, що відбивалось і в художній літературі.

Для своїх персонажів автор спеціально обирає прізвиська не звичайні, а такі, що мають те чи інше експресивне забарвлення, якесь стилістичне навантаження й данину традиції. Напр.: «*Андрій Григорович Моркотун співробітник усіх українських газет, зарослий газетярським мохом*». Найменування «моркотун» мотивується мовною звичкою героя твору весь час щось муркотіти собі під ніс. Наділяючи прізвиськом своїх персонажів, автор розкриває внутрішній стан людини й посилює експресивність.

Винниченкові також притаманне використання прізвиськ, що утворилися від назв звірів, тварин, птахів та комах. Такі прізвиська, як правило, характеризують зовнішній вигляд або характер персонажа. Напр.: «*Василь Курка був маленький, руденький*»; «*Тепер баба Чапля вже порається, слава богу, біля Сидоренчихи...*».

Різні відтінки експресивності в художніх текстах письменника (від позитивних до негативних) простежуються тоді, коли автор наділяє прізвиськами представників різних прошарків населення. Найменування персонажів мають таку соціальну закріпленість у ранній прозі Володимира Винниченка: а) прізвиська селян: «*Ішли повз хату Галини Моченої*»; «*Біля криниці напував коней Кендюх*». Вуличні прізвиська, значна частина яких побутує у ролі офіційних прізвищ, є своєрідними елементами народного побуту, звичаїв, духовної культури,

українського менталітету. В них яскраво відбився національний характер українців. Відомо, що мешканці багатьох українських сіл, крім прізвища, мають ще вуличні прізвиська, які найбільш вживані серед односельців. Про це пише і сам автор в оповіданні «Біля машини». Напр.: «Молодий економ, пан Гудзінський, або, як звать його селяни, **Гудзик**, ходить злий і темний»; б) представників панівних верств: «Ваша фамілія саме така малоросійська... перебуває його земський начальник... **Дуринда** – це чисто наша хохлацька...» (людина, яка уводить в оману, дурить). Такі прізвиська автор використовує з іронією, підкреслюючи певні риси героїв; в) клички революціонерів: «Дядя **Дум-Дум** зробив заповіт: коли його будуть вішати, хай перед смертю хто-небудь хоч крізь стінку загра з ним в шахмати» (схильний до розмірковування); г) прізвиська-псевдоніми провінційних артистів: «А де ж ваші артисти... Що ж це їх нема?.. **Гонта!**.. **Галля!**.. **Залізник!**...». Артистів, зображених у творі, письменник називає іменами героїв, яких вони грають на сцені; д) політичних в'язнів: «Зараз же підводились з койок Тимошка, **Заміряйло**, **Живчик**, **Архип**»; е) тюремників та їх наглядачів: «Чим би ця суперечка скінчилась, невідомо, бо того старосту несподівано вивезли у другу тюрму, а його місце зайняв **Скриня**» (схильний до наживи); є) військових чинів: «Ззаду чувся крик і топін ніг, попереду офіцера вискочив... фельдфебель **Кирпа**...».

У досліджуваних оповіданнях прізвиська виражають як внутрішню, так і зовнішню форму, дають характеристику та оцінку героя твору, сприяють індивідуалізації персонажа. З одного боку, прізвиська називають суттєву, характерну ознаку персонажа, а з іншого – показують ставлення автора, інших персонажів до героя твору.

Росіянізми як просторічний компонент характеристики персонажів. У мовознавчих працях спостерігається тенденція розглядати суржик як одну із форм українського просторіччя. Суржик уживається переважно щодо українського просторіччя, засміченого невмотивовано запозиченими (внаслідок українсько-російської інтерференції) російськими елементами. Дослідник В. М. Русанівський називає суржикові слова в оповіданнях Володимира

Винниченка – «квазіросіянізмами» й вважає, що вони характерні для способу самовираження малоосвічених людей [2, с. 42]. В нашій розвідці оперуємо поняттям «росіянізм».

Високий ступінь домішки російського матеріалу визначає структуру авторського мовлення та реплік персонажів. Принцип структурування зумовлюється концептуальною системою, яка формує основу авторської свідомості. Використання росіянізмів в оповіданнях раннього періоду Володимира Винниченка простежується на різних структурних рівнях мови, але найхарактернішим є лексичний. Це зумовлено настановою на зображення подій, часу революційної епохи, мовної ситуації, коли посилювався вплив російської культури та мови на українську. Брак українського міського сленгу якраз компенсувався вкрапленнями з російської мови, набуваючи іронічного відтінку.

Функціонування росіянізмів як стилістичного засобу негативної характеристики персонажів найбільше помітне в діалогах. В авторській мові, у різних описах природи, місцевості, якоюсь мірою віддаленої від безпосередньої характеристики мови персонажів, можна відзначити лише поодинокі випадки вживання росіянізмів. У досліджуваних оповіданнях, зокрема в діалогах, можна виокремити такі групи росіянізованої мови персонажів різних прошарків населення: а) селянська мова: «...**Торгуйтесь, торгуйтесь...** Волики хорошиї. **Да, дійствительно, волики не плохиї... Да, да...** Скільки просять – **Не дорого, господін... дев'яносто п'ять...**» і под. Ця скалічена мова українських селян, яку автор вкладає в уста персонажів із оповідання «Краса і сила», зокрема Андрія – Ілька, які знають мову, але в зросійщеному місті вони змушені пристосувати рідну говірку до «городської» мови, видавали себе за поміщиків, економів, щоб виконати задумані злочинні дії, породжені соціальними причинами; б) мова робітників-заробітчан: «– **Товариші!** – **Не подпускають поліцію!**...**Прямо бей і больше нічево** – **Камнями...**». Знедолення українського села, що змушує селян йти на заробітки до міста, де вже міський сленг звужує сферу побутування української мови, а набирає сил зросійщення; в) мова паничів, поміщиків, економів: «**Пан**

Халабуда хутко повернувся до його. – Как? – спитав він... – Говори голосней, я не разобрал... Какое пшоно? – Погане!...» і под. Така мова в оповіданні свідчить про ставлення автора до прислужників Російської імперії, адже ніщо не схарактеризує персонажа краще, ніж його мова; г) мова «щирих» українців, «патріотів», які б могли розмовляти українською чи російською мовою, але досконало не володіють ні тією, ні іншою; вони змирилися з тим станом речей, що існує, не відстоюючи своїх національних інтересів: «**Вы...надолго сюда?.. Да постоитте: що ж це я, ви ж малорос, українець?**» і под.; г) росіянізована мова інтелігенції, яка вважає, що українською мовою розмовляють лише неосвічені люди. Тому в оповіданнях раннього періоду письменник піддав викриттю політичне верхоглядство певних кіл інтелігенції: «– *Україна спасла Росію! – кричить Недоторканий. – Почему же Украина? – питає його якийсь білявий студент. – Бо Росія ще спала, як наші селяни в 1902 році підняли повстання. – Извините, – каже студент. – Вы ошибаетесь...*»; е) мова українських євреїв, що користувалися суто російською мовою: «–**Это, действительно, какой-то черносотенец, – промовив з усмішкою якийсь невеличкий єврейчик...**».

Використання росіянізмів в оповіданнях Володимира Винниченка зумовлено, насамперед, потребою передати душевний стан людини, визначення чітких характеристик соціально-побутових ситуацій, у які потрапляють герої оповідань. Письменник хотів наочно показати вплив та наслідки тривалої політики зросійщення, що проводилася протягом століть в Україні, коли росіянізми в'їдалися в простолюд, калічили не тільки мову людей, а й їхні душі. Тому росіянізми в оповіданнях письменника не випадковість, а один зі стилістичних засобів характеристики персонажів.

У ранніх оповіданнях Володимира Винниченка представлено такі групи росіянізмів: а) лексичні: «**...дохтур [лікар] наказував рано бутъ**»; «**До протестантів відносився [ставився] спокійно**»; б) морфологічні: «**Саме найбільше щастя** (найбільше щастя) **буде мізерним...**»; г) граматичні: «**Кость щось забалакавсь сьогодні**»; д) синтаксичні (неправомірна заміна українських прикметників): «**Він**

по цілих днях сидів по сусідніх камерах ... і ввесь час ваньку валяв...»; «**...вона бігала очима по кричачій юрбі**» і под.

Володимир Винниченко вдавався до росіянізмів, зважаючи на їх поширення в самому житті. Процес взаємопроникнення слів з однієї мови в іншу – це закономірний процес. Однак, коли слова з чужої мови вживаються безсистемно, коли перекручується їх зміст, це перетворює мову на мішанину власних слів і варваризмів. Тому для письменника й поставило питання, якою ж мовою передавати оту зросійщену українську інтелігенцію, яка пристосувалася до міського життя. Групу розмовної лексики російськомовного походження в оповіданнях формують: розмовно-побутові реалії: *зеркальця, зонтик, ботинок*; назви осіб: *женщина, парняга, маляр*; найменування населених пунктів, предметів, абстрактних понять: *Тарнополя, посьолок, білети, недоразумення*; військова лексика: *ружся, охвіщерь*; власні назви осіб: *Серьога, Лена, Василь Сафьянович*; назви місяців та числівникові форми: *полтиника, мільйон, октябрь*. Такі засоби у мові персонажів описують їх соціальний статус і є, насамперед, базою мовної типізації.

Свідомо захарашуючи мову ранніх оповідань росіянізмами, так само, як письменники його часу М. Хвильовий, М. Куліш, В. Підмогильний, Володимир Винниченко все ж таки відрізнявся від них специфікою авторського ставлення до персонажів, часто надмірно нагромаджуючи специфічну лексику аж до ситуативної абсурдності мовної характеристики героя, що явно не вписувалися у норми літературної мови. В цьому ми бачимо оригінальність його стилю.

Отже, мовна тканина оповідань раннього періоду письменника зі стилістичним використанням різноманітних елементів просторічної лексики є художньо виправданою. Деякі риси, що становлять особливість мови автора, свідчать про наявну в той час стильову неуномованість української літературної мови. Народнорозмовна мова з лайливими словами, прізвиськами, росіянізмами та іншими просторіччями є органічними структурними компонентами індивідуального стилю В. Винниченка, а тому потребують подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. — К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. — 1428 с.
2. Русанівський В. М. Сила і краса / В. М. Русанівський // Українська мова і література в школі. — 1992. — № 2. — С. 41—46.

IRYNA KORNIENKO

Mykolaiv

COLLOQUIAL WORDS AS STYLISTIC DEVICES OF LANGUAGE CREATION EARLY PROSAIC WORKS OF V. VYNNYCHENKO

In the article there were characterized the stylistic role of colloquial words in the early prose of V. Vynnychenko, described of the function the different elements of colloquial vocabulary – abusive words, nicknames, Russian speech in the works of the writer.

Key words: colloquial vocabulary, abusive words, nicknames, Russian speech.

Ирина КОРНИЕНКО

г. Николаев

ПРОСТОРЕЧНЫЕ СЛОВА КАК СТИЛИСТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ЯЗЫКОТВОРЧЕСТВА РАННИХ ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В. ВИННИЧЕНКО

В статье охарактеризована стилистическая роль просторечных слов в ранней прозе В. Винниченко, описаны функции разных элементов просторечной лексики – ругательных слов, прозвищ, россиянизмов в произведениях писателя.

Ключевые слова: просторечная лексика, ругательные слова, прозвища, россиянизмы.

Стаття надійшла до редколегії 23.03.2016

УДК 82.091:821.161.2/.161.1«19»

ВИКТОРИЯ КОРОТЄЄВА

м. Херсон

Vkoroteeva@ksu.ks.ua.

МІФОЛОГЕМА ДОЛІ У ЛІРИЦІ АРСЕНІЯ ТАРКОВСЬКОГО І ВАСИЛЯ СТУСА

У статті в компаративному аспекті досліджуються особливості та функціональні варіанти рецепції міфологеми долі у ліриці А. Тарковського і В. Стуса, зокрема місце і роль авторської інтерпретації фольклорно-філософського образу долі у міфопоетичній картині світу митців.

Ключові слова: міфологема, доля, міфопоетична картина світу, образ.

В останні десятиліття спостерігається посилення інтересу дослідників до вивчення особливостей як окремих елементів, міфологем, так і в цілому міфопоетичної картини світу в ліриці окремих персоналій української та зарубіжної літератур. Декодування міфопоетичних структур дає ключ до розуміння авторського міфомислення, дозволяє окреслити специфічні риси створюваної митцем концепції буття, втіленої в його поетичному доробку. Літературознавче осмислення особливостей

міфопоетики і можливостей структурування художнього простору за міфологічними принципами у компаративному аспекті сприяє визначенню ролі та місця лірики Арсенія Тарковського і Василя Стуса у масштабі не лише національного, а й загальноєвропейського історико-літературного контексту.

Поетична спадщина обох поетів неодноразово ставала предметом літературознавчих досліджень. Глибоко осмислено доробок А. Тарковського О. Боковелі, Т. Івлевою,